

ПРОБЛЕМИ, ПОВ'ЯЗАНІ З РЕАЛІЗАЦІЄЮ ПРИНЦИПУ САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

PROBLEMS ASSOCIATED WITH IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE DETERMINATION OF THE PEOPLE AT PRESENT WORLD

Хоббі Ю.С.,

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Економіко-правового факультету
Маріупольського державного університету*

В статті розглядається проблематика реалізації принципу самовизначення народу у світлі подій останнього десятиріччя. Проведено порівняльний аналіз референдумів про самовизначення в Косово та Криму та їх відповідності нормам міжнародного права. Для подолання проблеми порушення основних принципів міжнародного права і виключення подвійних стандартів застосування принципу самовизначення народів, автор пропонує на основі тлумачення цих принципів Міжнародним судом ООН переглянути їх перелік та зміст, а на основі цього рішення внести відповідні зміни до Статуту ООН.

Ключові слова: основні принципи міжнародного права, принцип самовизначення народу, не визнані країни, частково визнані країни, референдум про самовизначення.

В статье рассматривается проблематика реализации принципа самоопределения народа в свете событий последнего десятилетия. Проведен сравнительный анализ референдумов о самоопределении в Косово и Крыму и их соответствия нормам международного права. Для решения проблемы нарушения основных принципов международного права и исключения двойных стандартов применения принципа самоопределения народов, автор предлагает на основе толкования этих принципов Международным судом ООН пересмотреть их перечень и содержание и на основе этого решения внести соответствующие изменения в Устав ООН.

Ключевые слова: основные принципы международного права, принцип самоопределения народа, не признанные страны, частично признанные страны, референдум о самоопределении.

In the article the problems of the principle of self-determination of the people in the light of the events of the last decade are discussed. A comparative analysis of the referendum on self-determination in Kosovo and the Crimea and their conformity with international law was carried out. To solve the problem of violation of fundamental principles of international law and the exclusion of double standards of the principle of self-determination of peoples, the author offers the International Court of Justice gave their interpretation and on the basis of its decision to review the list and content of the principles and to amend the UN Charter.

Key words: basic principles of international law, the principle of self-determination of the people, not recognized country, partially recognized country, a referendum on self-determination.

Постановка проблеми. Політичні реалії останніх років, проведення або планування проведення референдумів про самовизначення в Косово, Шотландії, Криму знов актуалізували питання щодо реалізації принципу націй та народів на самовизначення та необхідності переглянути основні принципи міжнародного права і приведення їх у гармонію один з одним.

Основні принципи міжнародного права, так звані принципи *jus cogens*, юридично закріплені в Статуті ООН 1945 року, Декларації ООН про принципи міжнародного права 1970 року, Гельсінському заключному акті НБСЄ 1975 року, Міжнародних пактах 1966 року. Такі принципи мають вищу юридичну силу та є обов'язковими для всіх держав, бо їх порушення передбачає настання міжнародної відповідальності перед усім співтовариством. Всі інші міжнародно-правові норми та міжнародні дії суб'єктів міжнародного права повинні їм відповідати та не суперечити.

Але сьогодні постає питання щодо їх перегляду з урахуванням сучасних політичних реалій, зокрема розпаду колоніальної системи, яка і породила принцип права народів на самовизначення.

Стан дослідження. Проблематиці реалізації принципу права народів та націй на самовизначення та його взаємодії з іншими основоположними принципами міжнародного права, зокрема з принципом непорушності державних кордонів приділялося багато уваги. Серед дослідників цього питання можна назвати М. Баймуратова, М. Буроменського, К. Бекашева, Г. Ігнатенко, А. Капустіна, І. Куян, І. Лукашука, Г. Тункіна, С. Черніченко та інших.

Але хвиля руху за самовизначення (Косово, Падання на півночі Італії, Каталонія та Країна Басків в Іспанії, Корсика у Франції, Придністровська молдавська республіка, Східна Осетія, Абхазія, Нагірний Карабах) надали проблемі реалізації та перегляду принципу самовизначення народу нового поштовху, що поки не знайшло належного відображення в наукових дослідженнях та публікаціях.

Тому **метою** є дослідити проблеми, пов'язані з реалізацією принципу самовизначення народів в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. Процес становлення принципу права народів на самовизначення почався з 1792 р., коли приєднання папських анклавів

Авіньйон і Венсенн до Франції відбулося на основі плебісциту. Він отримав визнання в процесі розпаду колоніальної системи спочатку в статті 1 Статуту ООН, а потім у Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам (прийнятою резолюцією № 1514 XV-ї Генеральній Асамблеї ООН від 14 грудня 1960 року) і наступних міжнародних пактах і деклараціях ООН [1].

Право народів на самовизначення – у конституційному та міжнародному праві – право народів (націй) визначати форму свого державного існування в складі іншої держави або у вигляді окремої держави. Окрім відділення, мається на увазі значну кількість можливостей самовизначення від повної відмови від якихось особливих прав до самоврядування, автономії чи різних форм культурного відособлення [1].

Також у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. (в обох пактах – стаття 1) закріплено: «Всі народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток. Частина 3 статті 1 Пактів зазначає, що всі держави, які беруть участь у цьому Пакті, у тому числі ті, що несуть відповідальність за управління не самоврядними і підопічними територіями, повинні відповідно до положень Статуту ООН заохочувати здійснення права на самовизначення і поважати це право» [2].

У Декларації про принципи міжнародного права від 24 жовтня 1970 р. значиться: «В силу принципу рівноправності і самовизначення народів, закріпленого в Статуті ООН, всі народи мають право вільно визначати без втручання ззовні свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток, і кожна держава зобов'язана поважати це право відповідно до положень Статуту». У цій же Декларації вказується, що способами здійснення права на самовизначення можуть бути «створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення іншого політичного статусу» [3].

Водночас зазначається, що положення цього принципу не повинні тлумачитися як такі, що санкціонують або заохочують будь-які дії, що могли б призвести до розчленування, часткового чи цілковитого порушення територіальної цілісності або політичної єдності суверенних та незалежних держав [4].

Щоб отримати статус народу, що бореться за своє самовизначення та бути визнаною суб'єктом міжнародного права, нація повинна відповідати наступним критеріям:

- повинна знати і вказувати територію, на якій вона припускає організацію своєї держави;
- повинна мати в наявності військові формування;
- повинна мати політичний центр або організацію, визнану в якості такої, що має тісний зв'язок із населенням країни і якій будуть підпорядковуватися зазначені військові формування;

– повинна бути визнана певним чином міжнародними структурами [5, с. 81].

Після реалізації свого права на самовизначення і створення національної держави нація, як суб'єкт міжнародного права, припиняє своє існування і починає функціонувати на міжнародній арені в якості держави.

За останні роки про свою незалежність або новий політичний статус заявило більше 10 невизнаних або частково визнаних країн. Невизнанні держави – це загальна назва державних утворень, які, маючи всі ознаки державності, не мають міжнародного визнання і не можуть виступати в якості суб'єкта міжнародних відносин.

На цей момент частково визнаними, тобто такими, що не визнаються ООН, але визнаються деякими її державами-членами, є Турецька Республіка Північного Кіпру (визнається Туреччиною і Абхазією), Республіка Абхазія (визнана 5 державами-членами ООН: Росією, Нікарагуа, Венесуелою, Науру і Вануату), Республіка Південна Осетія (визнана 4 державами-членами ООН: Росією, Нікарагуа, Венесуелою і Науру), Китайська Республіка на Тайвані (визнається 23 державами), Арабська Демократична Республіка Сахари (визнається 47 державами, є членом Африканського союзу), Республіка Косово (визнана 108 державами-членами ООН, а також Тайванем і Мальтійським орденом), Держава Палестина (визнається 134 державами-членами ООН і САДР, є державою-спостерігачем в ООН) [6].

Все вищезазначене ілюструє наявність подвійних стандартів у політиці великих держав, зокрема США, Росії, країн ЄС, які застосовують не однаковий підхід до визнання тих чи інших суб'єктів міжнародного права, виходячи зі своїх політичних та економічних інтересів та вирішення зовнішньополітичних проблем, без урахування інтересів народів і націй самопроголошених країн.

Хоча інститут визнання – це суто добровільний акт держави, що не регламентується міжнародним правом, і обов'язку визнання не існує, але з ним тісно пов'язана проблема набуття міжнародної правосуб'єктності. Як зазначає професор М.О. Баймуратов: «Визнання – це односторонній добровільний акт держави, у якому вона прямо чи побічно заявляє або про те, що розглядає іншу державу як суб'єкт міжнародного права і має намір підтримувати з нею офіційні відносини, або про те, що вважає владу, що затвердилася неконституційним шляхом у державі або на частині її території, достатньо ефективною, щоб виступати в міждержавних відносинах у якості представника цієї держави або населення відповідної території» [5, с. 103].

Визнання, здебільшого спрямоване на встановлення між державою, що визнає, і державою, що визнається, правовідносин, характер і обсяг яких залежать від виду і форми визнання. Тобто на практиці держава визнає іншу нову державу як юридичну особу з усіма її правами й обов'язками, що впливають із міжнародного права. Таким чином, право і дієздатність кожного суб'єкта реалізуються у взаємовідно-

синах з іншими і залежать від їхнього бажання прийняти його в міжнародне співтовариство [5, с. 104].

Проблема невизнаних країн у тому, що вони не можуть встановлювати офіційні відносини, укладати міжнародні контракти і угоди, їх громадянам закритий в'їзд до інших країн, економіка здебільшого в занепаді і залежить від гуманітарної допомоги.

Актуальною проблема самопроголошених невизнаних країн стала після визнання Міжнародним судом ООН незалежності Косово, що свого роду послугувало прецедентом для інших народів і націй оголосити про свою незалежність, зокрема Республіка Крим. Хоча європейці наголошують на унікальності Косово, але інші говорять про створення свого роду прецеденту для інших невизнаних країн.

Розглянемо ситуацію з Косово з правової точки зору. Республіка Косово – це частково визнана держава на Балканському півострові. Згідно з конституцією Сербії, територія Республіки Косово є частиною Республіки Сербія і входить до її складу як Автономний край Косово і Метохія, однак фактично з 1999 року Косово перебував під управлінням ООН [7].

У жовтні 2005 року Рада безпеки ООН висловився за початок переговорів про статус краю. 31 січня 2006 на засіданні контактної групи по Косову на рівні міністрів закордонних справ (Росія, США, Великобританія, Франція, Німеччина, Італія, ЄС і НАТО) були узгоджені три основні принципи переговорів: Косово не може бути повернуто під управління Сербії, не може бути розділене і не може бути приєднано до іншої держави.

Переговори про статус Косово між сербами і косовськими албанцями почалися 20 лютого 2006 року за посередництва спеціального представника генерального секретаря ООН Марті Ахтїсаарі. Правовою основою переговорів залишалася резолюція Генеральної Асамблеї ООН 1244, в якій, зокрема, містилося підтвердження «непорушності суверенітету і територіального інтегритету Федеральної республіки Югославія» і не згадувалося нічого більшого, ніж «надання істотної автономії в складі Югославії» [7].

17 лютого 2008 року Парламент Косово оголосив про незалежність Косово в односторонньому порядку. 1 грудня 2009 року в Міжнародному суді в Гаазі почалися слухання про законність одностороннього проголошення незалежності Косово. 22 липня 2010 року Міжнародний суд ООН визнав законність рішення влади Косово про проголошення незалежності від Сербії. Хоча слід зазначити, на відміну від рішення Міжнародного суду, його консультативні висновки не мають обов'язкової юридичної сили, але мають політичний вплив та наслідки [8]. На цей момент незалежність Косово визнає 108 країн-членів ООН.

Позиція Сербії залишається не змінною. Згідно з конституцією Сербії, парламент краю не володіє необхідними для відділення повноваженнями, тому оголошення незалежності нелегітимно, і Косово, як і раніше, входить до складу Сербії як автономний край Косово і Метохія. Тому в якості відповіді на оголошення незалежності парламент Сербії прийняв одно-

голосне рішення про анулювання рішення крайового парламенту Косово від 18 лютого 2008 року [7].

Ситуація навколо Косово, та консультативне рішення Міжнародного суду ООН надало поштовх іншим народам та націям, які виступають за утворення самостійної держави, до активізації дій щодо самовизначення, посилаючись на відповідний міжнародний прецедент.

Актуальним це питання є і для України. Як відомо, після політичної кризи в країні, влада Автономної республіки Крим 16 березня 2014 року провела референдум про статус півострова, а вже 17 березня 2014 року на підставі Декларації про незалежність і результатів референдуму була проголошена Республіка Крим як незалежна і суверенна держава, до складу якої увійшов Севастополь, як місто з особливим статусом. Республіка Крим в особі свого вищого органу влади – Державної Ради Республіки Крим – звернулася до Російської Федерації з пропозицією про прийняття Республіки Крим до складу Російської Федерації як її нового суб'єкта зі статусом республіки. Того ж дня президент Росії підписав указ про визнання Республіки Крим як незалежної і суверенної держави. А 18 березня 2014 року було підписано міждержавний договір про прийняття Криму і м. Севастополя до складу Росії [9].

Ні Україна, ні ООН не визнали юридичну законність референдуму, про що 27 березня 2014 року Генеральною асамблеєю ООН була прийнята відповідна резолюція A/68/262, в якій, відзначивши відсутність санкції України на проведення референдуму, ГА ООН заявила, що він не має законної сили, а тому не може служити підставою для якої-небудь зміни статусу Автономної Республіки Крим або міста Севастополя. Росія, у свою чергу, визнала референдум, посилаючись саме на прецедент з визнанням одностороннього проголошення незалежності Косово, якого, у свою чергу, сама не визнала.

Розглянемо, що спільного та відмінного в подіях у Косово та Криму.

Спільним є те, що ні Україна, ні Сербія не визнали законність проведення відповідних референдумів, посилаючись на те, що в їх Конституціях можливість проведення такого референдуму не передбачена, а питання територіальних змін може вирішуватися виключно на всенародному референдумі (стаття 73 Конституції України 1996 року, стаття 182 і 188 Конституції Сербії 2006 року). Обидві країни є унітарними, хоча і мають у своєму складі автономії, тому всі питання з організації та процедури виборів і референдумів визначаються тільки законами верхньої влади.

Слід зазначити, що ще 1 листопада 1991 року Верховна Рада України на підставі Декларації про державний суверенітет України, Акта проголошення незалежності України, Загальної декларації прав людини та ратифікованих Україною міжнародних пактів про права та свободи особистості, прийняла Декларацію прав національностей України. Згідно з нею Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на

її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права.

Декларація визначає такі важливі, з точки зору права нації на самовизначення, принципи: Україна гарантує всім національностям право на збереження їх традиційного розселення і забезпечує існування національно-адміністративних одиниць, бере на себе обов'язок створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур. Держава гарантує всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, зокрема освіти, виробництві, одержанні й поширенні інформації. Усім громадянам України кожної національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів.

У преамбулі Конституції України право на самовизначення визнається за «українською нацією» та «усім Українським народом». Водночас у статті 11 Конституції України за корінними народами та національними меншинами таке право не визнається, хоча в статті 6 Закону України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 року держава гарантує всім національним меншинам право на національно-культурну автономію, яку багато хто з науковців визнає однією з форм національного самовизначення. У статті 1 міжнародного Пакту про громадянські та політичні права 1966 року наголошується, що право на самовизначення мають «усі народи» [4]. Декларація ООН про права корінних народів від 13 вересня 2013 року визнає за корінними народами право на самовизначення (стаття 3) шляхом встановлення автономії або самоврядування в питаннях, що відносяться до їх внутрішніх справ та засобів фінансування їх автономних функцій (стаття 4). Як бачимо, створення власної держави не передбачається [10]. Тому не менш складним залишається питання про суб'єктів права на національне самовизначення та зміст цього права

Ось тут і починаються відмінності між Косово та Кримом. Мова йде про суб'єктів права на національне самовизначення, якими визнається нація або народ. Поняття «нація» в теорії вживається у двох значеннях – етнічному та політичному. У політичному сенсі під нацією розуміють об'єднання громадян різних національностей, здійснюване на основі єдиних законів та схожості в розв'язанні важливих політичних і соціально-культурних проблем, що виникає внаслідок проживання на одній території та тривалого спілкування й передбачає юридичний зв'язок із державою, тобто громадянство. В етнічному сенсі нація – це історично сформована стійка спільність людей, що виникла на базі спільності мови, території, економічного життя, а також на основі специфічної тільки для цього етносу, добровільно і природно всіма прийнятої національної культури і формованою на її основі національного інтересу» [11].

У міжнародних актах визначено умови, за яких корінні народи, що борються за незалежність, мають право на державний суверенітет: 1) відсутність влас-

них національних держав; 2) наявність національно-визвольних рухів, організацій, фронтів, що виражають суверенну волю народу на міжнародній арені; 3) виконання національно-визвольними рухами, організаціями, фронтами законодавчих та виконавчих функцій щодо свого народу [12, с. 82].

В Косово більшість населення (92%) складають албанці, які зазнали численних утисків і репресій від органів державної безпеки Югославії, переважну більшість яких становили серби, тому вони і почали рух на незалежність і проведення референдуму може вважатися виправданим з точки зору міжнародного права. Хоча слід зазначити, що албанці, як етнічна група, вже самовизначилися шляхом створення Республіки Албанія, яка, в свою чергу, одразу визнала референдум і незалежність Косово.

Ситуація в Криму дещо інша, автохтонним (корінним) населенням Кримського півострова, яке не має власної держави, є кримські татари, кримчаки, караїми, але вони складають лише близько 12% населення, інше населення, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001, росіяни – 58%, українці – 24%, інші – 6% [13]. Тому, якщо враховувати критерії визнання права народів на самовизначення, кримські татари, які мають представницькі органи – Курултай (національний з'їзд, вищий представницький повноважний орган кримськотатарського народу, повноважний приймати рішення з усіх істотних питань суспільно-політичної, соціально-економічної, культурної та інших сторін життя народу, може приймати обов'язкові для кримських татар рішення) та Меджліс кримськотатарського народу (найвищий повноважний представницький виконавчий орган кримськотатарського народу в період між сесіями Курултаю), мали б право на самовизначення, як би склали більшість населення півострова і виступали за політичне самовизначення. Що нарешті і відбулося, коли була прийнята Постанова Курултаю кримськотатарського народу VI скликання від 29 березня 2014 року «Про реалізацію кримськотатарським народом права на самовизначення на своїй історичній території – у Криму». Постанова передбачає початок політичних і правових процедур щодо створення (відновлення) національно-територіальної автономії кримськотатарського народу на його історичній території – у Криму. [14].

Росіяни, які складають більшість населення півострова, не мають своїх офіційних представницьких органів і мають свою державу, у рамках якої можуть реалізувати свої права, у цій ситуації не можуть бути віднесені до народу чи нації, що бореться за своє самовизначення. Крім того, жодних фактів, які б вказували на дискримінацію цієї групи населення Криму, не має, і вони в повній мірі реалізують свої соціальні, культурні та економічні права.

Таким чином, підстави для проведення референдуму в рамках реалізації права народ у та нації на самовизначення в Косово та Криму різні по своїй юридичній та історичній природі, хоча і є однаково спірними з точки зору міжнародного права.

Висновки. Підсумовуючи вище зазначене, можна говорити про необхідність перегляду переліку та

змісту основоположних принципів міжнародного права, зокрема принципу самовизначення народу. Щоб уникнути подвійних стандартів та спекуляції стосовно застосування та реалізації цього принципу по відношенню до різних етнічних груп та не допустити проявів сепаратизму, необхідно, щоб Міжнародний суд ООН виніс своє тлумачення відповідного принципу із зазначенням конкретних суб'єктів реалізації права на самовизначення (народ чи нація), умов та підстав для визнання народу чи нації такою, що бореться за своє самовизначення та має на це законні підстави:

– наявність етнічної більшості, яка ще не реалізувала своє право на самовизначення шляхом створення власної держави;

– наявність у неї ознак нації (спільність території (компактне проживання), мови, економічного життя та психологічного складу (менталітету);

– перелік підстав виходу зі складу багатонаціональної держави (правопорушення етнічних прав, дискримінація, відсутність можливості повноцінно розвиватися в межах власних культурних надбань та традицій, загроза асиміляції тощо).

Дане рішення повинно бути обов'язковим для всіх держав, а за його порушення повинна передбачатися міжнародна відповідальність усіх сторін, які безпосередньо чи побічно намагаються підігнати міжнародне право під свої інтереси. Крім того, відповідні зміни мають бути внесені до Статуту ООН, який має однакову юридичну силу для всіх держав-членів цієї організації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Право на самоопределение [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org>.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043/conv.
3. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_569.
4. Куян І. Співвідношення принципів територіальної цілісності держави та права нації на самовизначення як складових частин державного суверенітету / Ірина Куян // Віче. – 2009. – №14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1554/>.
5. Баймуратов М.О. Міжнародне право : [підручник] / М.О. Баймуратов. – Х: Одиссей, 2002. – 672 с.
6. Непризнанные государства [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
7. Республика Косово [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
8. Международный суд ООН: провозглашение независимости Косово правомерно [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ria.ru/world/20100722/257402916.html>.
9. Референдум о статусе Крыма (2014) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
10. Декларация ООН о правах коренных народов от 13.09.1013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/indigenous_rights.shtml.
11. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т.Ф. Ефремова. – М. : Русский язык, 2000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.slovopedia.com/15/205/1536608.html>.
12. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): [учебник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2005. – 940 с.
13. Автономна республіка Крим [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
14. Постановление VI Курултая крымскотатарского народа «О реализации крымскотатарским народом права на самоопределение на своей исторической территории – в Крыму» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://qtmm.org/новости/4407-постановление-vi-курултая-крымскотатарского-народа-о-реализации-крымскотатарским-народом-права-на-самоопределение-на-своей-исторической-территории-в-крыму>.